

Pekka Nuottajärvi
maanviljelijä, TSS:n puheenjohtaja

Puumerkit

suvun, talon ja yksityisen henkilön tunnuksena

Sanotaan, että puumerkki on talonpojan vaakuna. Mutta puumerkkiä ovat käyttäneet muutkin kuin talonpojat. Myös torppareilla, käsityöläisillä, sotilailla, mäkitupalaisilla, piioilla ja rengeläkin oli oma puumerkkinsä. Samoin tietenkin kaupunkien asukkailla.

Talollisilla puumerkki oli kuitenkin enemmän talon kuin suvun tunnus. Tähän tulokseen on Jalmari Finnekin on päätenyt tutkittuaan hämäläisiä sukuja sekä niiden puumerkkejä. Monessa talonpoikaistalossa saatetaan muistaa vielä oma puumerkki. Se on säilynyt ehkä jossakin käyttöesineessä tai vanhassa asiakirjassa. Mistä se on tullut ja miksi se on olemassa? Usein tieto siitä on häipynyt menneisyyden hämääseen.

Puumerkki on saanut nimensä ruotsin sanasta "bomärke", joka tarkoittaa asuinpaikan tai talon merkkiä. Miltei jokaisella talolla, suvulla tai yksityisellä henkilöllä on ollut jossakin vaiheessa puumerkki. Se ei suinkaan aina merkinnyt sitä, etteikö puumerkin käyttäjä olisi ollut kirjoitustaitoinen. Puumerkki vain oli ennen vanhaan käyttökelpoinen tunnus, omistusmerkki, jolla voi merkitä talon tai omat esineet sekä allekirjoittaa asiakirjat.

Puumerkit tunnetaan kaikkialla Euroopassa ja niitä voidaan pitää alkuperältään ihmiskunnan vanhimpaan henkiseen perintöön kuuluvana. Ainakin jotkut puumerkit ovat vanhan riimukirjoituksen perua. Riimukirjaimia on aikojen kuluessa sovitettu puumerkeiksi ja sittemmin aateliskilviksikin. Viikinkiajan riimukirjaimia muistuttavia tai niistä johdettuja puumerkkejä esiintyy varsinkin maamme vanhimmilla asutusalueilla.

Eräät puumerkit ovat pakanuuden ajan taikamerkkejä tai niiden muunnoksia.

Kuva 1. Ruotsalaiset riimukirjaimet ja pakanuuden aikaisia taikamerkkejä (Paavo O. Ekon teoksesta).

A =	1	G =	Ÿ
B =	B	H =	*
C =	⊥	I =	1
D =	7	K =	Y
E =	1	L =	1
F =	F	M =	ψ
N =	1	T =	1
O =	1	U =	h
P =	B	Y =	h
Q =	P	Z =	⊥
R =	R	Ä =	1
S =	U	Ö =	†

	triskele
	hakaristi
	hannunvaakuna
	viisikanta
	kahdeksikko
	kolmikanta
	tiimalasi
	tarha

Jotkut puumerkit ovat saattaneet kulkeutua muuttajan mukana ulkomailta maahamme tai ovat syntyneet ulkomaisen esimerkin mukaan. Joka tapauksessa puumerkit ovat hyvin vanhaa perua ja ne ovat kulkeneet satojakin vuosia talon tai suvun merkinä. Paavo O. Ekko on jaotellut ja nimittänyt erilaisia länsisuomalaisia puumerkkityyppejä. Niistä tässä muutamia eniten käytettyjä.

Kuva 2. Muutamia Suomen yleisimpiä puumerkkityyppejä Paavo O. Ekon mukaan.

	joku kirjain tai monogrammi
	risti
	joku riimukirjain
	aitamerkki
	kolmio
	tiimalasi
	hakaristi
	keihäs

Missä puumerkkejä käytettiin?

Puumerkkejä käytettiin esimerkiksi puuesineiden, astioiden, työkalujen ja kalanpyydysten merkitsemiseen. Puumerkki ei ollut pelkkä koriste, vaan sillä oli käytännöllistä merkitystä. Käyttöesineitä ja työkaluja lainattiin, talkoissa tarvittiin paljon väkeä ja työkaluja. Puumerkki esti työkalujen sekaantumisen ja varastamisenkin. Puumerkistä nähtiin kenelle esine kuului. Naapurit tunsivat toistensa puumerkit. Käsi-työläiset, niin miehet kuin naisetkin, saattoivat merkitä työnsä puumerkillään. Tällöin se oli vain valmistajan merkki.

Nimikirjoituksen asemesta puumerkillä allekirjoitettiin asiakirjoja. Kirjuri kirjoitti nimen puumerkin viereen. Myös asiakirjojen todistajat käyttivät puumerkkiä. Puumerkki oli siis omistusmerkki ja vastasi lainkin mukaan omakätistä nimikirjoitusta. Sen käyttö perustui ikivanhaan oikeustapaan. Puumerkin väärentäminen tulkittiin samalla tavoin rikolliseksi kuin nimikirjoituksenkin väärentäminen. Jo keskiaikainen Ruotsin maanlaki mainitsi rakennuskaarensaan puumerkin väärentämisen rangaistavana tekona.

	kirkollinen merkki
	neliö
	ympyrä
	kahdeksikko
	tarha
	varstat
	jalkajousi
	pukki

Talon vai suvun tunnus?

Tutkijatkin ovat eri mieltä siitä, onko puumerkki talon vai suvun tunnus, mutta kummankin käsityksen kannattajat ovat ainakin osittain oikeassa. Omien Oriveden puumerkkejä koskevan tutkimukseni perusteella pidän puumerkkiä enemmän talon kuin suvun merkinä. Talon puumerkki saattoi tulla henkilökohtaiseksikin, jolloin merkkiin tehtiin pieniä muutoksia.

Sukututkimuksessakin voidaan käyttää puumerkkejä hyväksi selvitellessä sukua muiden lähteiden puuttuessa. Pitää kuitenkin muistaa, että vävykin useimmiten omaksui talon puumerkin isännäksi tultuaan. Myös leskiemännän mentyä uudelleen naimisiin otti uusi mies tavallisesti talon puumerkin. Samoin talon ostanut sukuun kuulumaton uusi isäntä, koska talonkauppaan kuului yleensä myös irtaimisto, joka oli merkitty talon merkillä. Näin ollen olikin uuden omistajan luontevaa alkaa käyttää talon puumerkkiä. Aivan samoin kuin maamme läntisellä nimistöalueella sukunimen kaltainen lisänimi muuttui talon tai asuinpaikan mukaan.

Uusia puumerkkejä otettaessa ei yleensä pidetty silmällä sen selvää tunnettavuutta, eikä kysytty muiden mieltä. Näin saattoi pitäjässä olla useitakin samanlaisia merkkejä, ei kuitenkaan naapuritaloilla. Naisetkin saivat joskus talonkauppoja tehtäessä tai leskenä ollessaan piirtää puumerkkinsä asiakirjoihin. Jotkut emännät käyttivät miehensä, siis talon, puumerkkiä. Monet kuitenkin omaa puumerkkiään, joka saattoi olla muunnelma talon merkistä tai hänen oman sukunsa puumerkki. Varsinkin perukirjoista löytyy naisten puumerkkejä. He ovat lesken ominaisuudessa puumerkillään allekirjoittaneet miesvainajansa perukirjan. Todistajina perukirjoissa ja kauppakirjoissa saattaa olla piikoja ja renkejä. Erilaisista kauppakirjoista ja torpankontrahdeista sekä muista asiakirjoista löytyy kummankin sukupuolen puumerkkejä allekirjoittajina ja todistajina. Nimenomaan todistajien paikalta löytyy yhteiskunnan omistamattoman luokan henkilöiden puumerkkejä.

Mistä puumerkkejä voi etsiä ja löytää?

Vanhoista säilyneistä esineistä, astioista ja työkaluista. Parhaiten kuitenkin vanhoista asiakirjoista. Monissa kirkonarkistonkin asiakirjoissa on runsaasti puumerkkejä, kuten esimerkiksi kirkonkokouspöytäkirjoissa, tilikirjoissa, perukirjoissa ja köyhäinhoitoasiakirjoissa. Parhaiten niistä löytyy seurakunnan kulloistenkin luottamusmiesten ja suurempien talojen isäntien puumerkkejä.

Kirkon luottamustoimet näyttävät kulkeneen monesti suvussa isältä pojalle tai vävyille. Sukuun kuulumatonkin talon uusi omistaja saattoi periä edellisen isännän toimen. Joskus kirkonkokouksessa käsiteltiin jotakin isompaa hanketta, esimerkiksi uuden kirkon rakentamista tai vanhan peruskorjausta. Tällöin paikalla oli suurin osa seurakunnan isännistä ja he vahvistivat kokouspöytäkirjan kukin puumerkillään.

Satunnaisesti voi torpparin tai käsityöläisenkin puumerkki löytyä kirkonkokouksen pöytäkirjan vahvistajana, jos oli käsitelty heidän yhteiskuntaluokkansa asioita.

Olen Oriveden kirkonarkiston mikrofilmeiltä ja hieman muistakin asiakirjoista etsinyt ja tallentanut erilaisia puumerkkejä 1700- ja 1800-luvulta. Monien talojen puumerkit ovat kulkeneet isältä pojalle usean sukupolven ajan. Myös säilyneet talon merkinä omistajasuvun vaihtuessaakin. Päinvastaisiakin esimerkkejä isäntien puumerkkien käytöstä löytyy.

Puumerkkikulttuuri rappeutuu 1800-luvulla

Puumerkit säilyivät miltei muuttumattomina vuosisatojen ajan, mutta viimeistään 1800-luvun puolivälistä lähtien puumerkkikulttuuri alkoi rappeutua. Kirjoitustaito levisi vähitellen kansan keskuuteen ja isännät sekä muutkin henkilöt alkoivat käyttää vanhan puumerkkinsä asemesta joko oman etunimensä tai talonnimien alkukirjainta. Sitä ei pidetä enää puumerkinä, vaan se on lähinnä monogrammi.

Emäntienkin puumerkkejä

Antti Thomsen Sipiilä *Maria Johanna*
111 *111*

Oriveden Lyytikälän Sipilän isännän Antti Tuomaanpojan ja puolison Maria Juhontyttären puumerkit vuoden 1850 asiakirjassa.

Jaakko Abrahaminpoika *Anna Henrikodatter*
Heikintytär *Heikintytär*
1 *A*

Oriveden Koivuniemen Isoperheen isännän Jaakko Abrahaminpojan ja puolison Anna Heikintyttären puumerkit vuoden 1853 asiakirjassa.

Oriveden Päilahden Anttilan isäntäväen puumerkit 1800-luvun puolivälistä

Isäntä Sipi Sipinpoika X

Emäntä Ulrika Yrjöntytär X

Matti Juhonpoika Nuottajärvi *Antti Juhonpoika Hautamäki*
Kustaa Heikinpoika Mäkelä *Heikki Iisakinpoika Juurakkolahti*
T *H*

Torppareiden puumerkkejä kirkonkokouspöytäkirjan alla vuonna 1851

Matti Juhonpoika Nuottajärvi
 Kustaa Heikinpoika Mäkelä

Antti Juhonpoika Hautamäki
 Heikki Iisakinpoika Juurakkolahti

Vielä 1900-luvun alkupuolen asiakirjoista voidaan löytää puumerkkejä. Se ei kuitenkaan aina johdu kirjoitustaidottomuudesta, vaan tottumuksesta käyttää puumerkkiä asiakirjojen vahvistamisessa ja todistajana.

Suvun puumerkki on aarre

Suomalaisissa puumerkeissä meillä on vuosisatainen perinne vaalittavana. Jos tiedämme tai löydämme sukumme vanhan puumerkin, on meillä hallussamme historiallinen aarre! Voimme ottaa aivan hyvin sen uudelleen käyttöön tavaroiden omistusmerkkinä, kirjamme exlibrikseenä, sukuviirin tai vaakunan tunnusmerkkinä. Kenties liikemerkinäkin. Voimme vaikka merkkipäivälahjaan päiväsankarille kaiverruttaa tai muuten merkitä hänen sukunsa vanhan puumerkin.

Kaiken kaikkiaan vanha suvun-, talon- tai esivanhemman puumerkki on arvokas. Ottaakamme se uudelleen käyttöön. Siihen on monia erilaisia mahdollisuuksia.

Lähteitä

Paavo O. Ekko: Puumerkit ja riimut menneisyyden avaimina.

Sukuviesti-lehden vuosikertojen eri numerot.

Omat tutkimukset; pääasiassa Oriveden ja Eräjärven kirkonarkistojen eri asiakirjasarjoista.

Kuva 3 (sivulla 24). Emäntien puumerkkejä. Nainen ei aina käyttänyt talon puumerkkiä, vaan hän saattoi käyttää omaa merkkiään, mikä voi olla muunnos talon merkistä tai naisen isän puumerkki.

Kuva 4 (sivulla 24). Torppareiden puumerkkejä. Myös maata omistamattomilla oli omat tunnusmerkinsä.

Kuva 5 (sivulla 26). Talon puumerkki saattoi periytyä isännältä seuraavalle, siis usein isältä pojalle. Esimerkin puumerkkisarjat on poimittu Oriveden kirkonkokouspöytäkirjoista. 1800-luvun lopulla isännät alkoivat käyttää varsinaisen puumerkin sijasta nimensä alkukirjainta, monogrammia.

Oriveden isäntien puumerkkejä kirkonkokouspöytäkirjoista

Päilahden Mattila

1782 Erkki Matinpoika

M

1780 Matti Erkinpoika

M

1818 Antti Erkinpoika

M

1835 Joonas Antinpoika

M

1867 Juho Joonaanpoika

M

Pajukannan Sakkola

1780 Heikki Antinpoika

H

1818 Erkki Heikinpoika

H

1834 Heikki Erkinpoika

H

1859 Juho Heikinpoika

H

1878 Erkki Juhonpoika

E

Laasolan Mulli

1754 Yrjö Erkinpoika

Y

1776 Pekka Yrjönpoika

Y

1804 Yrjö Pekanpoika

M

1817 Yrjö Yrjönpoika

Y

1875 Adolf Yrjönpoika

A

Vehkalahti Eskola

Juho Simonpoika

V

1776,

Σ

1781,

M

1783

Heikki Juhonpoika

V

1781

Juho Heikinpoika

A

1837,

M

1838

Juho Juhonpoika

Σ

1850,

Σ

1854

Kustaa Juhonpoika

G

1863

Hörsänä, Isotalo

Heikki Sipinpoika

KK

1755

Juho Sipinpoika

JK

1825

Sipi Heikinpoika

JK

1775,

JK

1793.

Sipi Juhonpoika

JK

1845